

عوامل اجتماعی موثر در تحولات لباس اجتماع زنان ایرانی بعد از انقلاب ۵۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۱۸

کد مقاله: ۱۰۹۱۷

مجید اسدی فارسانی^۱، فاطمه نجفی معتمد^۲

چکیده

انقلاب اسلامی ایران و تحولات آن، بر پایه تفکرات دینی بنا نهاده شد و پوشش اجتماع زنان ایران در راس توجهات قرار گرفت. از این رو مسئله پژوهش حاضر این است که همسو با تحولات کلان اجتماعی در ایران پس از انقلاب، چه تحولاتی در فرم لباس اجتماع زنان رخ داده است و هدف اصلی این است که سیر تحول لباس اجتماع زنان بعد از گذشت چهار دهه بعد از انقلاب ترسیم گردد. این پژوهش، با رویکردی کیفی و ماهیتی توصیفی تحلیلی صورت یافت و ابزار گرد آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و فیش برداری انجام شد. جامعه هدف را پوشش اجتماع زنان ایران از انقلاب ۱۳۵۷ تا کنون تشکیل داده است که حجم نمونه به صورت هفمند انتخاب شده است، با محوریت قرار دادن تحلیل محتوای کیفی از تجزیه و تحلیل نمونه‌ها با توصیف ساختار، رنگ، فرم و مقایسه با تحولات اجتماعی همزمان با دوره مشابه، مسیر تحولات شناسایی گردیده است. در نتیجه حاصله مشخص گردید که علی رغم تحولات کلان هم راستا با انقلاب در پوشش زنان ایران، از دهه ۷۰ به بعد کوتاه شدن قد مانتوهای، اضافه شدن چاک، در دهه ۸۰ استفاده از تزیینات، مدل‌های کوتاه، استفاده از پارچه‌های لیزری، براق، ریون، در دهه ۹۰ حذف کامل دکمه‌ها، استفاده از پارچه‌های تور و بدن نما، گیپیور، آستین‌های کوتاه، شلوارهای جذب کوتاه، استفاده از ساپورت، مانتوهای پشت نوبیسی، مدل‌های فانتزی از بیشترین تحولات لباس اجتماع زنان محسوب می‌شود. که این تحولات همراستا با وقایع اجتماعی مختلفی رخ داد که مهم ترین آنها بعد از انقلاب ۵۷، جنگ تحمیلی، و تغییر دولت‌ها و روابط سیاسی با غرب و رواج اینترنت و شبکه‌های اجتماعی و ماهواره‌ای را می‌توان نام برد.

واژگان کلیدی: انقلاب اسلامی، زنان، لباس اجتماع

۱- استادیار گروه ارتباط تصویری دانشکده هنر و علوم انسانی دانشگاه شهرکرد. (نویسنده مسئول)
majid.asadi@sku.ac.ir

۲- گروه طراحی و دوخت، دانشکده هنر، دانشگاه فنی و حرفه‌ای، قم، ایران.

۱- مقدمه

پوشак همواره یک نوع رفتار اجتماعی است. که بیان کننده افکار عقاید و اندیشه های یک قوم و یک ملت می باشد و پیام رسانی قوی برای دیگر اقوام می باشد. یک طراح پوشاك همیشه با طرحی که ایجاد می کند، پیام و معانی مختلفی را می رساند. هر قطعه از لباسی که او طراحی می کند، چه از لحاظ برش، رنگ و جنسیت پارچه به کار رفته در لباس، خود حامل پیام های گوناگونی برای دیگر افراد می باشد. (اللهی، ۱۳۸۹) عوامل موثر بر تحولات لباس شامل موارد مختلفی است که می توان به چند نمونه اشاره نمود. ۱- شرایط اقلیمی جغرافیایی؛ ۲- جنسیت افراد؛ ۳- زیبایی و ذوق و سلیقه افراد- ۴- دین و مذهب؛ این گزینه نیز یکی دیگر از عوامل تاثیرگذار بر فرم پوشش لباس افراد می باشد، مثلا در اسلام نوع پوششی که برای افراد مشخص شده خصوصا زنان با پوششی که در دیگر مذاهب برای زنان مشخص شده کاملاً متفاوت می باشد. در اسلام تاکید بر پوشیدگی و پوشیده بودن بدن و در مقابل نامحرم می باشد-۵- ادب و رسوم. (محمدی، ۱۳۹۲) پوششک به گونه ای اهمیت دارد که نقش مستقیم آن در روح انسان را می توان در نوشه های مختلف مشاهده نمود. پوششک به عنوان پدیده ای فرهنگی همواره نقش مهم و اساسی در زندگی انسان و جوامع انسانی داشته است. پوششک در ارتباط مستقیم با نفس انسان است و هیچ هنری نیست که بیشتر از هنر جامه در روح آدمیان موثر باشد.(بوکهارت، ۱۳۶۵، ۱۱۱ : ۱۱۱) بنابراین لباس های زنان بعد از انقلاب اسلامی علی رغم پایه ریزی مبنای فرم دهی آنان بر اساس مبانی پوشش اسلامی، دچار دگرگونی هایی شد که می تواند ریشه هایی در جامعه داشته باشد که تحولات اجتماعی در راستای تحولات پوشش زنان مساله اصلی پژوهش حاضر گردید. هدف شناخت رابطه میان این تحولات اجتماعی و بازتاب آنها در پوششک زنان بود. بنابراین با استفاده از روش کیفی با ماهیتی توصیفی تحلیل و جمع آوری مطالب به روش کتابخانه ای صورت یافت و رویکرد بازتاب به عنوان مبنای اصلی پژوهش قرار گرفت.

۱-۱- پوشش از منظر قرآن

قرآن پوشیدگی را یکی از نعمت‌های بهشتی می شمارد و بدین ترتیب و شقاوت انسان ها را تنتیجه پذیرش و وسوسه های شیطان و محصول ساده اندیشی و طمع ورزی و تبلیغات دروغین او می داند و تصریح می کند که نخستین گام در هبوط آدم، خوردن میوه منوعه و پیدایش برهنگی است. قرآن در سوره اعراف آیه ۲۶، پوشش را، نعمتی آسمانی می شمارد و می فرماید: ((هان ای آدمیان! پوششکی که زشتی هایتان را بپوشاند، بر شما فرود آوردیم و اسباب آراستگی برای شما قرار دادیم و جامه پارسایی بهتر است؛ این از نشانه های خد است باشد که متنذکر شوند)). (عیسی زاده، ۱۳۹۷، ۱۵) در آیه ۸۱ سوره محل آمده است: خداوند از آنچه که آفریده سایه هایی برای شما قرار داده، و از کوه ها پناهگاه های، و برای شما پیراهن هایی آفریده که شما را از گرما (سرما) حفظ می کند، و پیراهن هایی که حافظ شما به هنگام جنگ است، و این گونه او نعمت‌هایش را بر شما کامل می کند تا تسليم فرمان او شوید. (جباری، ۱۳۹۵، ۴۹) خداوند در سوره احزاب آیه ۵۹ می فرمایند؛ ای پیامبر به همسران و دختران و زنان مومنان بگو: روسری های بلند برخود بیفکنند، این عمل مناسب تر است، تا (به عفت و پاکدامنی) شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند و خداوند آمرزنه مهریان است، در این آیه به پارچه بلندی که تمام بدن و سر و گردن را می پوشاند اشاره شده است. در آیه ۳۲ سوره احزاب اخراج سخن از حجاب و پوشش به میان آمده و بیانگر آن است که برهنگی و رعایت نکردن حجاب از شئونات حجاب از شئونات عصر جاهلیت بوده و شما با هتک حریم حجاب، جاهلیت دیگری بوجود نیاورید. بنابراین در منطق قرآن، بی بند و باری و زنان، بی حجابی و بدحجابی آهان، نه تا تنها تمدن و نشانه ترقی و رشد نیست، بلکه یک نوع واپسگاری و جاهلیت و پستی است و باید به شدت با آن مبارزه کرد. در فرهنگ دینی و تعالیم والای اسلام حجاب به عنوان حافظ ارزش و کرامت انسان است، که هر فردی به عنوان بنده و مطیع خداوند ملزم به رعایت آن می باشد. پس از بررسی آیات نورانی قرآن کریم و پی بردن به اهمیت امر حجاب که امری سلیقه ای و منطقه ای و .... نیست. بلکه دستور مستقیم خالق و فرمانروای عالم است.

۱-۲- پوشش و سیاست

موسس سرخه (۱۳۹۱) می نویسد، قدرت‌های سیاسی همیشه در تغییرات یک جامعه و شکل دهی به ان موثر بوده است. در تفکرات افراد جامعه نقش اساسی دارد. تغییرات سیاسی می تواند نوع خاصی از پوشش را به افراد جامعه تحمیل کند، نمادی از قدرت در آن جامعه باشد. در بسیاری از مواقع نشان دهنده بیش بیگانگان و سلطه فرهنگی آنها در جامعه می باشد. سیاست می توانند با اهداف خود زمینه ورود فرهنگ بیگانه به کشور و سبب هویت زدائی فرهنگی شود. حکومت با سیاست های خود می تواند نمادی را با پوششک به نمایش بگذارد، مانند یونیفرم های نظامی که همواره به شکل لباس های متحد الشکل و به عنوان نماد یک کشور بوده است. سیاست می تواند در تغییر شکل، فرم و رنگ لباس افراد در گرایشات خاص سیاسی معنا و مفهوم زیادی را برساند. گرچه به نظر می رسد هویت یابی های مربوط به پوشش به شدت منعطف و بی هیچ مانع اجتماعی اند، اما باید در نظر داشت هر جا که لباس با عوامل ساختاری پیوند می یابد، این آزادی به چالش کشیده می شود و این عوامل ساختاری عمدتاً یا دینی اند یا

سیاسی. ادیان و دولتها در غیاب تاثیر ساختاری و الزامات صنفی و گروهی، مهم ترین عاملان ایجاد محدودیت در سبکهای پوشش اند. ادیان با تاکید بر تفاوت های جنسیتی میان زن و مرد، سعی در حفظ تفاوت میان لباس زنان و مردان دارند و دولت ها نیز هر جا که لباس دارای دال های سیاسی مخالف باشند، به شکلی که مصدق نقض قوانین باشد، از پوشیده شدن آن لباسها جلوگیری می کنند. شایان ذکر است که در بیشتر مواقع، می توان میان تصمیمات دولت هاو الزامات ادیان روابطی را جستجو کرد. (جوادی یگانه و دیگران، ۱۳۸۶: ۷۳)

۱-۳- پوشак و اجتماع

انسان برای تهیه پوشاك علاوه بر انگیزه و نیاز اولیه یکسری ضروریاتی در محیط اطراف زندگی وجود دارد که بر او تحمیل می شود این ضروریات عبارتند از شرایط اقلیمی، هماهنگی پوشش با شرایط اقلیمی و محیط زندگی او، و ابزار تهیه پوشاك، تنوء و نیاز به ما در تهیه و چگونگی استفاده از امکانات و اخترات از زمینه تهیه و تولید پوشاك کمک شایانی به ما می کند. (صالحی، ۱۳۷۸) ضروریات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی از جمله ضروریات ارزشی حاکم بر جامعه می باشد، چه نوع رفتار افراد بر اساس آن شکل می گیرد فرم طراحی و رنگ و تغییرات اجتماعی همواره بر تغییرات پوشاك اثرگذار است تغییرات اجتماعی می تواند بر فرم تغییر طرح لباس موثر باشد ایده های جدید در زمینه پوشاك نیز بر آن موثر است این نکته که بعضی از افراد این نوع پوشاك را بر اساس تأثیرات روانی خاص در خود تهیه می کنند. و این نکته که بعضی از افراد نوع پوشاك خود را بر اساس تأثیرات روانی خاص تهیه می کنند انگیزه ای است که همواره از گذشته در زندگی بشر وجود داشته است. (نوسلی، ۱۳۷۰) با بررسی تاریخ جوامع بشری متوجه این مطلب می شویم که هرچقدر انسان ببه سمت زندگی در شهرها متتمرکز شود متناسب با فعالیت خود در جامعه و حرفه ای خود پوشاك خود را انتخاب میکند با گسترش جوامع انسانی و نهاد های مختلف اجتماعی اقتصادی سیاسی فرهنگی در جامعه بیشتر پدیدار می شود هرچقدر که یک جامعه گسترش پیدا کند نوع پوشش افراد با توجه به فعالیت آنها دسته بندی می شود.

۲- مبنای نظری پژوهش

«ولفگانگ بروخنر» در بررسی شیوه های گوناگون و تجزیه و تحلیل آنها به چهار نظریه اصلی دست یافته که از آخرین نظریه های عرضه شده در مطالعات پوشاك دیدگاه تاریخ اجتماعی می باشد:

الف- نظریه اشاعه گرایی: یعنی نگرش به پوشیدنی ها به مثابه بازمانده انواع پوشاك

ب- نظریه تاریخی توسعه: نگرش به تحول و تکامل درونی پوشاك و تأثیرهای فرهنگی بیرونی در همانند سازی آنها که براساس آن، تکامل جامه ها در طی تاریخ و تأثیرهای فرهنگی بیرون بر آن، بررسی می گردد.

ج- نظریه های کارکرد اجتماعی: که به پوشاك همچون زبانی از نشانه ها می نگرد و آن را قابل بازگشایی و رمزگشایی می داند.

این نظریه، رویکردی نمادین به لباس دارد و آن را زبانی ساخته شده از عالم قابل رمزگشایی و بازخوانی، معرفی می نماید.

د- نظریه های قومی: یعنی نگرش به انواع لباس به عنوان شناسه گروه های قومی، منطقه ای و زبانی که در آن، انواع خاص لباس به عنوان شناسه گروه های قومی، محلی و زبانی خاص، منظور می گردد.(یارشاطر، ۱۳۹۶: ۲۲)

پوشاك از راه مجموعه عالم مادی، یک نظام ارتباطی فرهنگی در میان مردم جامعه برقرار می کند. رمزگشایی از این عالم و دریافت مفهوم آنها در هر گروه و جامعه، نیازمند درک رفتارهای اجتماعی و فرهنگی مردم آن گروه و جامعه، و شناخت نظام های دینی - اعتقادی و باورهایی است که پوشاك ارزش های نمادین خود را از آنها گرفته است. این ارزشها نقش مهم و برجسته ای در نگهداشت هویت اجتماعی و فرهنگی مردم جامعه و استمرار بخشیدن آن در طول حیات تاریخی نسل ها ایفا می کنند. جامه ها نشان دهنده ی پایگاه اجتماعی، اقتصادی، مذهبی، شغلی و احوال روحی پوشندگان آن ها و برتابنده ی تفاوت های جنسی، نسبی و جایگاه طبقاتی افراد در گروه های اجتماعی گوناگون هستند. نوع، جنس، رنگ، طرز دوخت، شکل و فرهنگ واژگان مربوط به تن- پوشها با مجموعه ای از ارزش ها و معیارهای فرهنگی، اخلاقی و معنوی و باورهای دینی، مذهبی و آرمانی درآمیخته است.(یارشاطر، ۱۳۸۲: ۱۷)

۲-۱- رویکرد بازتاب

روش های مختلفی برای نقد جامعه شناسانه هنر قابل تصور است. یکی از این روش ها رویکرد بازتاب، است، اغلب نظریه بازتاب نامیده شده است اما این نام گذاری اشتباه است؛ چراکه این رویکرد، یک نظریه رسمی یا روش واحد و یگانه برای مشاهده رابطه هنر و جامعه محسوب نمی شود. بلکه استعاره ای برای فهم این رابطه است.(الکساندر، ۱۳۹۰: ۷۲). جامعه شناسان هنر بسیاری در رویکرد بازتاب معتقدند که شرایط، ویژگی ها و تحولات اجتماعی در آثار هنری معاصرشان بازتاب داده می شوند و با

۳- روش پژوهش

در این پژوهش بنا بر وسعت زمانی برابر با چهل سال شاخص های اصلی در تحولات لباس زنان و وقایع کلان اجتماعی مورد توجه قرار گرفت. هرچند این مقایسه ها و بازتاب های اجتماعی الزاماً عامل اصلی برای تحولات نیست لذا برابری همزمان این تحولاً مورد توجه قرار گرفته است. همچنین تحولات صورت گرفته نمونه های کلی و شاخصی هستند که روند مد گرایی را نشان می دهد و دلیل بر این نیست که گفته شود زنان جامعه همه از این الگو پیروی نموده اند و به گونه ای هنجار ها با نمونه های تثبیت شده پوشش اولیه مورد توجه بوده است. از این رو در جداولی به منظور خلاصه نمودن مطالب در بندهای مختلف برای تحولات پوشش و تحولات جامعه و در نهایت جمع بندگی این مقایسه در هر جدول بنا بر تقسیم بندی دهه های مختلف یعنی دهه ۵۰، ۶۰، ۷۰، ۸۰ و ۹۰ صورت گرفته است.

۳-۱- رواج مانتو و چادر بعد از انقلاب اسلامی

امام خمینی در طی سخنرانی در ۱۵ اسفند ۱۳۵۷ اعلام کردند که: «در وزارت‌خانه اسلامی نباید معصیت شود. در وزارت‌خانه های اسلامی نباید زن ها لخت بیایند؛ زن ها بروند؛ اما با حجاب باشند. مانع ندارد بروند کار بکنند، لکن با حجاب شرعی باشند» (امام خمینی، ج: ۵، ه: ۱۵۰). این سخنرانی نوع پوشیدگی جامعه اسلامی ایران را به نوعی ترسیم نمود و پوشش هایی همچون مانتو و چادر به دلیل پوشیدگی آنها در اولویت قرار گرفتند.

تصویر ۱: (سمت راست)، پوشش زنان در اوایل انقلاب، تصویر (سمت چپ)، پوشش های مختلف زنان در خیابان ها بدون حجاب سر در اوایل انقلاب

۲-۳- وضع قوانین مربوط به پوشش

همان طور که نخستین دستور العمل های مربوط به پوشش، برای زنان کارمند صادر شد، نخستین قانونگذاری مربوط به حجاب نیز، مربوط به زنان کارمند بود. مجلس شورای اسلامی در مهرماه ۶۰ قانون بازسازی نیروی انسانی وزارت خانه ها و مؤسسات دولتی و وابسته به دولت را تصویب کرد که در آن خصوصیات پاکسازی و نحوه اجرای آن مشخص شده بود. بر اساس ماده ۱۸ این قانون، عدم رعایت حجاب اسلامی به عنوان یکی از موارد اعمال خلاف اخلاق عمومی شناخته شده و مرتكب آن مشمول قانون بازسازی نیروی انسانی می شد (ماده ۱۹) و مجازات هایی از توبیخ کتبی با درج در پرونده تا بازخرید، اخراج و انفال از خدمت در انتظار او بود. (ماده ۲۰). (قانون بازسازی نیروی انسانی وزارت خانه ها، ۱۳۶۰)

این قانون که تنها برای مدت دو سال اعتبار داشت بعدها با قانون هیأت های رسیدگی به تخلفات اداری (تصویب اسفند ۶۲ مجلس شورای اسلامی) جایگزین شد بر اساس بند ۱۳ ماده ۸ این قانون، تخلف و مشمول مجازات های اداری شناخته می شود. در ۱۸ مرداد سال ۱۳۶۲، ماده ۱۰۲ قانون تعزیرات به عنوان نخستین مصوبه قانونی در مورد پوشش، به همراه سایر مواد این قانون از تصویب مجلس شورای اسلامی گذشت. این ماده مقرر می داشت: «زنانی که بدون حجاب شرعی در معابر و انتظار عمومی ظاهر شوند به تعزیر تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم خواهند شد. (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۶۲)

اجرای این ماده در زمان تصویب به عهده کمیته های انقلاب اسلامی (گشت های ثارالله) و دادگاه های انقلاب بود. با انحلال کمیته ها و تأسیس نیروی انتظامی در سال ۱۳۷۱، نیروی انتظامی به عنوان ضابط قضایی مأمور اجرای این ماده از قانون شد. در سال های اول پس از انقلاب، دایره رسیدگی به منکرات دادگاه انقلاب رسیدگی به جرائم مربوط به این قانون را بر عهده داشت اما از آن پس، دادسرها و دادگاه های عمومی به جرائم مربوط به پوشیدن لباس ها یا آرایش های خلاف شرع و موجب فساد و هتك حرمت عمومی رسیدگی می کنند.

بر اساس تبصره ماده ۱۰۲ قانون تعزیرات، متن ماده به شرح زیر است: «هر کس علناً در انتظار و اماكن عمومي و معابر، تظاهر به عمل حرامي نماید، علاوه بر كيفر عمل تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم می گردد و در صورتی که نفس عمل داراي كيفر نمي باشد ولی اگر عفت عمومي را جريحة دار نماید، فقط تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم می گردد.

تبصره: زنانی که بدون حجاب شرعی در معابر و انتظار عمومی ظاهر شوند به تعزیر تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم خواهند شد.» کمیته های انقلاب اسلامی زنانی را که پوشش آنها با این ماده منطبق نبود دستگیر و به دادسرها معرفی می کردند. (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۶۲)

با تصویب قانون جدید تعزیرات به عنوان بخش پنجم قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۵۷، ماده ۱۰۲ ملغی و جای خود را به تبصره ماده ۶۳۸ داد که مقرر می دارد: «زنانی که بدون حجاب شرعی در معابر و انتظار عمومی ظاهر شوند به حبس از ده روز تا دو ماه و یا از پنجاه هزار تا پانصد هزار ریال جزای نقدی محکوم خواهند شد.» به این ترتیب، مجازات شلاق که پیش از سال ۷۵ برای نقض قوانین مربوط به پوشش از سوی زنان اجرا می شد، با این اصلاحیه جای خود را به حبس یا جزای نقدی داد. (هاشمی، ۱۳۸۶)

در کنار ماده ۱۰۵ قانون تعزیرات، قانونگذار در سال ۱۳۶۵، قانون نحوه رسیدگی به تخلفات و مجازات فروشنده‌گان لباس هایی را که استفاده از آنها در ملاعام خلاف شرع است و یا عفت عمومی را جريحة دار می کند به تصویب رساند. بر اساس ماده ۳ این قانون «کسانی که در انتظار عمومی وضع پوشیدن لباس و آرایش آنها خلاف شرع و یا موجب ترویج فساد و یا هتك عفت عمومی باشد توقيف و خارج از نوبت در دادگاه صالحه محاکمه و حسب مورد به یکی از مجازات های مذکور در ماده ۲ محکوم می گرددن.» (قانون نحوه رسیدگی به تخلفات و مجازات فروشنده‌گان، ۱۳۶۵)

این مجازات ها از تذکر و ارشاد، توبیخ و سرزنش و تهدید شروع می شود و به جرمیه نقدی از ۲۰ تا ۲۰۰ هزار ریال می رسد و «دادگاه با توجه به شرایط و حالات مجرم، دفعات و زمان و مکان وقوع جرم و دیگر مقتضیات، مجرم را به یکی از مجازات های مذکور محکوم می نماید.» (همان)

در آینین نامه اجرایی این قانون (تصویب ۱۵/۴/۳۶۸) کمیسیونی مرکب از نمایندگان نخست وزیری، شورای عالی قضایی، وزارت کشور، وزارت ارشاد، وزارت فرهنگ، وزارت آموزش و پرورش، صدا و سیما و شورای فرهنگی اجتماعی زنان، مظاہر فساد را تشخیص می دهند و به مراجع قضایی ابلاغ می کنند. مراجع قضایی موظفند بر اساس مصاديق و مواردی که این کمیسیون تعیین می نماید به تخلفات رسیدگی کنند. به موجب ماده مزبور، کمیته انقلاب اسلامی دستگاه اجرایی تصمیمات کمیسیون بود (جز در موارد خاصی که خود کمیسیون دستگاه اجرایی دیگری را تعیین می کرد). (آینین نامه اجرایی قانون نحوه رسیدگی به تخلفات و مجازات فروشنده‌گان، ۱۳۶۸)

- به دلیل عدم انتشار مصوبات این کمیسیون، مشخص نیست در چند مورد کمیسیون یاد شده به تعیین مصاديق تخلف اقدام کرده است. بر اساس سندی که مربوط به سال ۷۱ است، برخی از مصاديق البسه و آرایش غیر مجاز که توسط «کمیسیون سیاستگذاری در امور اجرایی مبارزه با مظاہر فساد» تعیین شده به شرح زیر است:
- استفاده از انواع لباس های شهره از قبیل کت و شلوار مردانه، بلوز و دامن بدون مانتو، مانتوهای کوتاه، بالای زانو و آستین کوتاه با مدل های دوخت متتنوع چراغ دار و فلش دار و ...
  - استفاده از انواع جوراب کوتاه گی پور، نازک، توری، لنگه به لنگه، رنگین دارای علامه و تصاویر و نشانه های خاص
  - استفاده از انواع وسایل نمایشی و مبتذل از قبیل کلاه، گردنبند، گوشواره، کمربند، مج بند (دست و پا)، عینک، پیشانی بند، انگشت، کیف، شال و دستمال گردن، کراوات، تسبیح، یا کمربند (شب رنگ دار، پولک دار، چراغ دار و ...) (مصوبه هیات وزیران، ۱۳۶۸)

همچنین به موجب مصوبه ۱۳۶۸ کمیسیون یاد شده موارد دیگری به مصاديق البسه و آرایش غیر مجاز اضافه می شود که استفاده از کمر بند، مج بند، عینک های دارای طرح های غیر متعارف، انگشت های دارای نقش و حروف لاتین، لباس هایی که روی آنها تصاویر حیوانات نظری کله گرگ، کله رویاه و سایر حیواناتی که مظہر درنگی، موذیگری و شهوترانی می باشد یا روی آنها تصاویر حشرات باشد جزیی از آن است. (همان)

به این ترتیب، ضابطان قضایی پس از بازداشت کسانی که نحوه پوشش آنها با مصاديق البسه و آرایش غیر مجاز بود، آنها را به دادسرا و دادگاه می فرستادند. به عنوان مثال، استفاده از هر یک از لوازم آرایش (مانند روزه لب، خط چشم و ...)، به طور جداگانه در گزارش ضابطان قضایی جهت تعیین میزان مجازات یا جریمه ذکر می شد. با این همه به نظر می رسد از سال های پایانی دهه ۷۰ به این سو، کمیسیون یاد شده عملاً تشکیل نشده است و نیروی انتظامی مصاديق نقض حجاب شرعی را در انتظار و اماکن عمومی برای ضابطان خود مشخص کرده است. به عنوان مثال در خرداد ۱۳۸۴، اداره اماکن نیروی انتظامی فروش و استفاده از مانتوهای رنگ روشن و عینک های آفتابی ماهواره ای را منوع اعلام کرد. (روزنامه یاس نو، ۱۳۸۴: ۱۰)

پیش از تشکیل کمیسیون یاد شده نیز همواره ساز و کارهای دولتی وجود داشته اند که این مصاديق را عمدهاً با توجه به البسه ای که در زمان تعیین مصاديق، مدد بوده اند مشخص می کرده اند. به عنوان مثال، شورای اجتماعی استان تهران (مستقر در استانداری تهران) آیین نامه اجرایی مبارزه با بد حجابی در جامعه اسلامی را در سال ۱۳۶۷ تدوین و ابلاغ کرده است. در این آیین نامه، انواع بدحجابی که موجب جلب و تحویل به مقامات قضایی می شود به «بی حجابی های مربوط به سر» و «بی حجابی های مربوط به تن و پا» تقسیم می شود که مصاديق هر مورد به تفصیل بیان شده است:

ماده ۱- طبقه بندی و تعریف انواع بدحجابی که مشمول جلب و تحویل به مقامات قضایی می شود:

الف - بی حجابی های مربوط به سر: بیرون بودن بخشی از موی سر به صورت نمایشی و زننده- آرایش صورت با استفاده از رژلب، سایه چشم و به صورت زننده و تحریک آمیز

ب- بی حجابی های مربوط به تن و پاها:- استفاده از لباس هایی که قسمت هایی از بدن را پوشش ندهد- استفاده از لباس های توری و نازک و بدن نمایان- استفاده از لباس هایی که برجستگی های بدن را به صورت تحریک آمیزی جلوه گر نماید.- استفاده از شلوارهای تنگ بدون مانتو- استفاده از جوراب های توری پانما، بدون شلوار یا شلوارهای کوتاه.- استفاده از لباس هایی که دارای علامات و عکس های یا نوشته های زننده خلاف اسلامی باشد.

نحوه اجرای آیین نامه بدین شرح است:

ماده ۲- کلیه موارد مربوط به ماده یک (تعاریف) چنانچه سه‌ها انجام پذیرد، به تشخیص مأمورین، مشمول ارشاد و تذکر می شود.

ماده ۳- مواردی که مشمول تذکر و ارشاد و نهایتاً اخذ تعهد کتبی می گرددند به شرح ذیل می باشند:

الف- نمایان بودن موی سر به غیر از حالات مندرج در ماده یک.

ب- هرگاه بلندی مو موج نمایان شدن مو از قسمت پشت روسربی گردد.

ج- چنانچه حرکات مختلفه بدنی موجب بی حجابی شود.

د- باز بودن دگمه های لباس به صورتی که موجب نمایان شدن قسمتی از بدن گردد. (آیین نامه شورای اجتماعی استان تهران، ۱۳۶۷)

همچنین شورای عالی انقلاب فرهنگی و سایر مراجع اداری، مصوباتی را در سال های مختلف برای پوشش دانشجویان، کارمندان و مراجعان و نیز برخی دیگر از مشاغل خاص تصویب کرده اند که آخرین نسخه این مصوبات، اغلب پس از چند بار تغییر و تحول، در مجموعه ای که پیش رو دارید منتشر شده است. همانطور که در برخی از مصوباتی که در این مجموعه آمده دیده می شود، در میان این مقررات تفاوت های قابل توجهی به چشم می خورد. به عنوان مثال برای حضور در برخی از اماکن آموزشی و حتی بهداشتی و درمانی، پوشش چادر الزامی شناخته شده است، «به عنوان مثال پوشیدن چادر برای تمامی مراجعین و ملاقات

کنندگان زن در بیمارستان بقیه الله تهران که متعلق به سپاه پاسداران می باشد اجباری است. همچنین است مدارس شاهد از کلاس چهارم دبستان به بعد، برخی از واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی، واحد خواهان دانشگاه امام صادق (ع) و...»، (اصول و مبانی و روش های اجرای گسترش فرهنگ عفاف، ۱۳۷۶) در حالی که در بیشتر ادارات دولتی و اماکن آموزشی چنین الزامی وجود ندارد. شورای عالی انقلاب فرهنگی، علاوه بر تصویب قوانینی برای پوشش در فضاهای آموزشی و فرهنگی، در دو مرد دست به تصویب مقررات عام زده است. اولین مورد، «اصول و مبانی و روش های اجرایی گسترش فرهنگ عفاف» مصوب ۱۴/۱۱/۱۳۷۶، و دومین، راهبردهای گسترش فرهنگ عفاف مصوب ۴/۵/۱۳۸۴ است. با توجه به اجرایی نبودن اولین مصوبه، در مصوبه دوم وزارت ارشاد موظف شده کمیته‌ی ترویج و گسترش فرهنگ عفاف را با نمایندگان ۲۲ سازمان، وزارت‌خانه و نهاد حکومتی تشکیل دهد تا «راهکارها، آئین نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی و نقش دستگاه‌های ذیرپط در این خصوص را تهیه و تصویب نموده و به اطلاع شورای عالی انقلاب فرهنگی برساند.» (راهبردهای گسترش فرهنگ و عفاف، ۱۳۸۴)

یکی از دستگاه‌های یاد شده نیروی انتظامی بود که در چار چوب وظایف تعیین شده، طرح ارتقای امنیت اجتماعی را از سال ۸۶ با مستقر کردن گشت‌های ارشاد در خیابان‌ها و اماکن عمومی به اجرا رساند. بر اساس بند ۱ بخش مربوط به نیروی انتظامی در راهکارهای اجرایی گسترش فرهنگ عفاف و حجاب، «اعلام حدود و ضوابط قانونی عفاف و ملاک‌های بدحجابی در جامعه به منظور تشخیص مصاديق آن» بر عهده نیروی انتظامی گذاشته شده است. نیروی انتظامی تاکنون موارد زیر را به عنوان مصاديق «بدپوشی» اعلام کرده است:

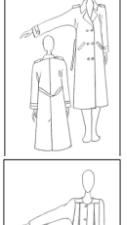
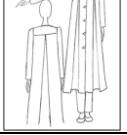
برای زنان، استفاده از: ۱- شلوار کوتاه -۲- مانتوهای کوتاه -۳- مانتو یا لباس‌های چسبان (به جای مانتوهای مناسب) -۴- روسربی یا شال‌های کوتاه و کوچک که موها را نمی‌پوشاند -۵- پوتین های بلند -۶- کلاه بدون مقنعه یا روسربی -۷- پوشیدن پالتو یا کاپشن کوتاه بدون مانتو و برای مردان، استفاده از: ۱- شلوار کوتاه -۲- لباس‌هایی با مارک منحرف -۳- آرایش مو به سبک گروه های فاسد غربی. (مصطفوی شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۴)

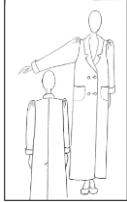
آخرین قانونگذاری عمومی مربوط به پوشش، تصویب قانون ساماندهی مد و لباس در سال ۸۵ در مجلس شورای اسلامی بود که در ۱۲/۳/۸۷ هم آئین نامه اجرایی آن به تصویب وزیران عضو کمیسیون فرهنگی دولت رسید. (قانون ساماندهی مد و لباس، ۱۳۸۵)

جدول ۱: مقایسه ای تحولات اجتماعی و پوشش زنان بعد از انقلاب

جمع بندی	جنسيت پارچه و رنگ	تغیيرات لباس	تحولات جامعه	مدل لباس	نوع لباس	رويداد (سال)
تغیير به سمت پوشیدگی است	۱. پارچه‌های خشک و آهار دار مثل ترکال ۲. رنگهای تیره مثل مشکی قهوه‌ای سمهه‌ای خاکستری روشن ترین رنگ کرمی	۱. رواج استفاده از چادر در جامعه ۲. رواج چادرهای انقلابی یا آستین دار ۳. استفاده از مانتوهای گشاد و بلند، چین دار در سرشاره با یقه‌های بسته، آستین‌های مج دار. ۴. تبلیغات رهبران دینی، صدور بخشنامه‌های حجاب ۵. قوانین پوشش و جلو گیری از ورود زنان به حجاب در ادارات	۱. ظاهرات و مبارزه علیه رژیم شاه جهت حذف حکومت پهلوی ۲. انقلاب و استقرار نظام جمهوری اسلامی ۳. نو سازی فرهنگی، جایگزینی ارزشهای دینی و مذهبی به جای الگوهای غربی ۴. تبلیغات رهبران دینی، صدور بخشنامه‌های حجاب ۵. قوانین پوشش و جلو گیری از ورود زنان به حجاب در ادارات ع انقلاب فرهنگی، برتر شمردن چادر به عنوان حجاب برتر از سوی رهبران دینی، آغاز جنگ تحملی، افزایش روحیه ایثار و شهادت در بین مردم.	 	چادر ستی چادر انقلابی مانتوهای اویل انقلاب	سال ۵۷ تا ۶۰

ادامه جدول ۱: مقایسه ای تحولات اجتماعی و پوشش زنان بعد از انقلاب

جمع بندی	جنسيت پارچه و رنگ	تعييرات لباس	تحولات جامعه	مدل لباس	نوع لباس	رويداد (سال)
حفظ نمونه های محجب و ثبیت پوشش اسلامی. تداوم فرم قبلی	۱. شبيه پارچه های دوره قبل يشتر از جنس های شبيه ترکال استفاده می شد، در بعضی موارد از پارچه های نخی ضخیم ۲. رنگ سفید در این دهه کم در بعضاً مانتو کم وارد مانتو ها شد، در بعضی موارد رنگ های صورتی نیز دیده می شود. ييشتر رنگهای کرمی، طوسی، خردلی، سرمه ای، قهوه ای، مشکی،	۱. پيدايش چادر آستین دار ۲. مانتو های گشاد و بلند در بعضی موارد چن دار و پيلی دار ۳. مانتو های شبيه بارانی داراي كمبين، رواج يقه انگلیسي ۴. پيدايش چاك در پشت مانتو ها	۱. جنگ تحميلى، دفاع از تماميت ارضي كشور در برابر "دشمن". ۲. جهاد فرهنگي و نظامي، ايدئولوژي صدور انقلاب، حفظ ارزشهاي انقلاب، رواج روحيه شهادت و از خود گذشتگي. ۳. ثبیت انقلاب، حاكم شدن قوانين انقلابي در جامعه، مهاجرت از شهر هاي مرزي به شهر هاي بزرگ، صدور اطلاعيه هاي مربوط به پوشش، صدور بخششname ها و آئين نامه هاي پوشش مدارس. ۵. تشکيل كميته انقلاب اسلامي، سخنان مسئولين در مورد حجاب و پوشش در ترييون هاي نماز جمعه. ۶. تصويب قانون ۱۰۲ تعزيرات عمومي مجازات شلاق افراد بد حجاب، صدور بخششname براي زنان کارمند، پيان جنگ و آتش بس. قفلنامه ۹۸ بازسازی کشور، پيان ۷. جنگ خليج فارس، فروپاشی اتحاد جماهير شوروی روی کار آمدن دولت جديد	 	چادر دهه ۶۰ مانتوهای دهه ۶۰ ايل دار مانتوهای دهه ۶۰ مدل باراني دهه ۶۰ مانتو پيلی دار	

جمع بندی	جنسيت پارچه و رنگ	تعييرات لباس	تحولات جامعه	مدل لباس	نوع لباس	رويداد (سال)
در حال فاصله گرفتن از پوشيدگی و حرکت به سمت ايجاد شکاف با نمونه هاي اوليه تثبيت شده انقلاب	۱. پارچه نخی ضخيم رنگهای روشن مثل مانتو سفيد وارد مانتو ها شده ۲. پارچه كرپ و داراي تعدادي نوع رنگ	۱. مانتو آزاد و بلند داراي ايل آستین سرشانه چن دار و دو رديف دكمه تعداد دكمه كمتر از قبل يقه انگلیسي باز پشت داراي چاك ۲. يقه انگلیسي باز آستین کيمونو كوتاه بالاي زانو پشت چاك دار داراي ايل ۳. مانتو آستین کيمونو ساده بلند داراي ايل و چاك پهلو	۱. محاصره اقتصادي. ۲. تعامل ييشتر با كشور هاي خارجي. ۳. انقلاب جمعيتي، فعالیت زنان در حوزه هاي مختلف علمي، اجتماعي، فرهنگي، سیاسي، افزایش خصوصي سازی. ۵. ايجاد فاصله طبقاتي در جامعه، كم رنگ تر شدن ارزشهاي سنتي، پر رنگ شدن ارزشهاي مدرن، ۶. آزاد شدن قاچاق ويدئو، افزايش واردات کالا افزايش تبلیغات.	 	مانتوهای دهه ۷۰ مانتوهای آستین کيمونو دهه ۷۰	

ادامه جدول ۱: مقایسه‌ای تحولات اجتماعی و پوشش زنان بعد از انقلاب

جمع بندی	جنسیت پارچه و رنگ	تغییرات لباس	تحولات جامعه	مدل لباس	نوع لباس	رویداد (سال)
ایجاد تنوع در پوشش زنان و وجود تنوع رنگی و فرمی در مانتو ها و همچنین کوتاه شدن آنها نسبت به دوره های قبلی و در نهایت چاک پهلو در مانتو های بلند	۱. پارچه کرب و سانن تنوع رنگی ۲. پارچه نخی ضخم رنگ بندی مختلف ۳. پارچه کرب و دارای رنگ بندی	۱. مانتو خفashی، لبه ها از پارچه مصرفی استفاده شده دارای اپل ۲. مانتو کوتاه یقه انگلیسی دور دیف دکمه دارای کمریند ۳. مانتو ساده بلند دارای چاک در دو طرف پهلو بند های بلند در آستین ها برای کوتاه کردن قد آستین، دارای اپل	۸. افزایش شبکه های تلویزیونی، چاپ نشریات متعدد زنان، ۹. روی کار آمدن دولت جدید در سال ۷۶، طرح گفتگوی تمدن ها ۱۰. تغییر در امور سیاسی و اقتصادی کشور، با گفتمان تنش زدایی و اعتماد سازی در سیاست خارجی کشور . سفر رئیس جمهور به کشور های اروپایی ۱۲. افزایش اینترنت، ۱۳. تغییر آئین نامه پوشش مدارس.		مانتو خفashی	
					مانتو های دله	۷۰

جمع بندی	جنسیت پارچه و رنگ	تغییرات لباس	تحولات جامعه	مدل لباس	نوع لباس	رویداد (سال)
از سال ۸۴ دولت تلاش کرد که پوشش به روال اوایل انقلاب برگرداند، می توان گفت حرکت به سمت پوشیدگی را در این دهه داریم اما در ادامه با رواج جنسیت پارچه ریون و طراحی نمونه های بدون دکمه اما پوشیده بستری مناسب برای گام بعدی یعنی لباس های جذب و مانتو های بدون دکمه فراهم گردید.	۱. پارچه لیزرسی برآق تنوع رنگی ۲. پارچه جین(الی) رنگ آبی ۳. پارچه کرب لطیف، تنوع رنگی ۴. پارچه ریون نرم و طیف بدن نما ۵. کرب نخ و تنوع رنگی	۱. مانتو بدون آستین شبیه به سارافون چاک در پهلو اندامی ۲. مانتو لی ساده تنگ ۳. مدل مانتو کوتاه با یقه انگلیسی دامن کلوش بلند ماسکی ۴. مانتو ساده در قسمت دامن گشاد و دو طرف پهلوی مانتو آویز و بلندتر از قسمت جلو ۵. استفاده از یقه های فانتزی و مانتو های بلند بدون دکمه به عنوان مانتو مجلسی	۱. طراحی لباس ملی، در آیان سال ۱۳۹۰ ۲. افتتاح اولین نمایشگاه ملی مد و مانتو در فرهنگسرای نیاوران، ۳. رواج تبلیغات ماهواره ای، گسترش واردات،		مانتو سارافونی	
					مانتو لی	
					مانتو دامن	ده ۸۰
					مانتو ریون	
					مانتو یقه فانتزی	

ادامه جدول ۱: مقایسه‌ای تحولات اجتماعی و پوشش زنان بعد از انقلاب

جمع بندی	جنسیت پارچه و رنگ	تغییرات لباس	تحولات جامعه	مدل لباس	نوع لباس	رویداد (سال)
ایجاد شکاف بیشتر بین پوشش تثبیت شده انقلایی و ایجاد هنجارها در مقایسه با آن نمونه‌ها. تبدیل فرم مانتو به پیراهن و استفاده از پارچه‌های غیر معمول برای لباس بیرونی در مانتو. اندامی شدن لباس‌ها و تنگ شدن آنها، کوتاه شدن قد شلوارهای جذب و جلو باز بودن مانتو‌ها بسترسازی برای تبدیل مانتو به یک پوشش نمادین و کاملاً منضاد با رویه اولیه از جنبه اهمیت پوشندگی بدن.	۱. پارچه کرب نازک و نخی نازک و بدنش ۲. پارچه نخی با طرح نوشته، معروف به روزنامه‌ای ۳. پارچه کرب نازک و نخی نازک پارچه نخی نازک همراه با شلوار لیفه ای ۴. پارچه های حریر مقوش ۵. پارچه حریر شیشه‌ای نازک با چاک‌های بلند در پهلو ع پارچه نخی نازک بدن نما ۷. استفاده از پارچه‌های تافته ۸. پارچه حریر مورد استفاده قرار گرفته است ۹. پارچه ساده و طرح دار و سنتی ۱۰. پارچه تور و کرب نخ ساده تنوع رنگی و توجه به ست رنگی زیاد	۱. حذف کامل دکمه از مانتو‌ها، رواج استفاده از آستین کوتاه در مانتو‌ها رواج استفاده از ساپورت ۲. حذف کامل دکمه از مانتو، چاک‌های بلند در پهلو آستین سه ربع ۳. مدل پیراهنی، یقه گرد کراواتی، کمر لیفه ای، دامن خمره ای و کوتاه آستین بلند مچی ۴. حذف کامل دکمه از مانتو، جلو باز آستین سه ربع ۵. رواج مانتو‌های مقوش بدن نما ۶. مانتو ساده بدن نما، بدون دکمه، در پهلو چاک‌های بلند ۷. رواج مانتو‌های مدل شالی، رواج مدل‌های متنوع از مانتو ۸. رواج استفاده از آستین‌های فانتزی و کلوش، ۹. استفاده از آستین‌های شیشه‌ای و کلوش، ۱۰. از افراش شیشه‌ای و کلوش، با پارچه‌های بدن نما با چاک بلند در پهلو ۱۱. مانتو کوتاه همراه با دامن و برش‌های رنگی در مانتو ۱۲. مانتو ساده دارای برش‌های ساده که قسمتی از برش‌ها از تور استفاده شده و بدنش است.	 	مانتو اندامی آستین کوتاه مانتو پشت نویسی شده مانتو دهه ۹۰ مانتو جلو باز همراه شلوار گشاد لیفه ای مانتو منقوش مانتو شیشه‌ای مانتو شالی مانتو فانتزی مانتو شیشه‌ای، آستین فانتزی مانتو دامن طرح ستی	۹۰	

۴- نتیجه گیری

بر یافته های پژوهش آنچه بعد از انقلاب اسلامی ایران رخ داد، تحولی انقلابی در مسیر تحولات قبلی در حوزه لباس زنان در جامعه بود که با عنوان لباس اجتماع زنانه مطرح گردید. لباس زنان به دلیل اهمیت آن با برپایی نظام اسلامی در راس امور قرار گرفت و در سال های اولیه بعد از انقلاب بسیار سریع مورد تغییر و دگرگونی هایی شد. هرچند تحولات دورا پهلوی در شهر ها و روستاهای کوچک تر کم تر شکل یافته بود و زنان همچنان بر شیوه پوشش مرسوم خود پاشاری کرده بودند اما در شهر های بزرگ تر جریان کشف حجاب پر رنگ تر بود. بعد از انقلاب با سخنرانی های مذهبی و تحلیل های مختلف و قوانین وضع شده حدودی برای آن تشریح شد و بعد از کش و قوس هایی بالاخره در همان ابتدای سال های انقلاب چادر و مانتو به دلیل نوع پوشیدگی‌شنان در زمرة پوشاش اجتماع زنان پذیرفته شد و در راس لباس های زنانه قرار گرفت. با تصویب قانون های مختلف بخصوص برای زنان دولتی در نهایت هایی که پوشیدگی کافی داشتند و جلب توجه نمی کردند به نوعی در کنار چادر لباس های اصلی اجتماع زنان شدند و تمام طراحی های دیگر با حفظ جنبه های پوشیدگی و تبعیت از آن اصول پیش رفت که نمونه های بارز آن مانتو خفashی بود. اما در دهه های بعد با تغییر در راس دولت و ارتباط با جامعه غرب و نفوذ فرهنگ بیگانه از طریق آزاد سازی ویدیو های خانگی و عدم نظرارت هدفمند و تا حدودی عدم سازماندهی در شرایط استفاده از ماهواره و ... به عنوان بخشی از تحولات اجتماع نقش مستقیمی در تحولات مانتو و لباس اجتماع زنان داشت. هرچند در ماهیت اصلی استفاده از فضای مجازی و کاتال های ارتباطی و گسترش تکنولوژی و اینترنت و عمومی شدن آنها برای سینم مختلف امری همسو با پیشرفت است. در نهایت طرح های مسکن همچون استقبال دولت از طراحی لباس ملی و ساماندهی جشنواره های مد و لباس نتوانست مسیر تحولات را ساماندهی نماید که خود این امر و دلایل آن در بحث این پژوهش نمی گنجد. و بالاخره در مسیر طی شده آنچه صورت یافته است سمبی از نمونه اولیه مانتو است که در نقطه مقابل اهداف اولیه شکل یافته است. البته لازم به ذکر است که نباید این تحولات را برای عموم مردم در نظر گرفت و بسیاری از زنان ایرانی همچنان مبتنی بر همان نوع پوشش هستند و طراحی های جدید تزریق شده به جامعه مورد نظر و استفاده آنها نبوده است. این مسیر روش کننده مسیر حرکت طراحی های جدید در پوشش زنان در جامعه به حساب می آیند.

منابع

۱. بوکهارت، تیتوس(۱۳۶۵). هنر اسلامی: زبان و بیان، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، انتشارات سروش.
۲. یارشاطر، احسان، (۱۳۹۶)، پوشاش در ایران زمین، ترجمه پیمان متین، نشر امیرکبیر، تهران.
۳. الهی، محبوبه، (۱۳۸۹). لباس به مثابه هویت، فصلنامه مطالعات ملی، سال یازدهم، شماره ۲، ص ۴ تا ۲۷.
۴. مونسی سرخه، مریم، (۱۳۹۱). بازخوانی نظام پوشاش ایرانی (با تاکید بر رویکرد پسا ساختار گرایی بارت)، نشر پژوهش هنر دانشگاه هنر اصفهان، شماره ۳، ص ۳۷ تا ۴۶.
۵. صالحی، نصرالله، (۱۳۷۸). البسه نامانوس: (از نیمه حکومت قاجار تا بعد از انقلاب اسلامی) (بازتاب تحولات فرهنگی در تنوع و کارکرد آنها)، نشر کتاب ماه هنر، شماره ۱۷ و ۱۸، ص ۶۶ تا ۶۷.
۶. یار شاطر، احسان، (با همکاری پیمان متین)، (۱۳۸۳)، پوشاش در ایران زمین، تهران: امیر کبیر.
۷. الکساندر، ویکتوریا، (۱۳۹۰). جامعه شناسی هنرها، شرحی بر اشکال زیبا و مردم پسند هنر، ترجمه اعظم راودراد، تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.
۸. خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸)، صحیفه امام، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، جلد ۵، ص ۱۵۰.
۹. جوادی بیگانه، محمد رضا و سید علی کشفی، (۱۳۸۶)، نظام نشانه ها در پوشش فصلنامه کتاب زنان، س ۱۰، ش ۳۸، ص ۷۳.
۱۰. محمدی، رامونا، سیر تاریخ و تحولات پوشاش در ایران، تهران، جمال هنر، زمستان ۱۳۹۲.
۱۱. توسلی، حمید رضا، (۱۳۷۰). پوشاش در گذر زمان، انتشارات جلوه هنر، شماره ۱، ص ۱۰ تا ۱۵.
۱۲. ولف، جانت، (۱۳۶۷)، تولید اجتماعی هنر، ترجمه نیره توکلی، تهران: مرکز، ص ۳۶.
۱۳. جباری، طاهره، (۱۳۹۵)، حجاب و عفاف، قم، بهار دله، چاپ البرز، چاپ دوم.
۱۴. عیسی زاده، عیسی، (۱۳۹۷)، پوشش بر اساس آموزه های قرآن و اهل بیت علیه السلام، قم؛ دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۱۵. مصوبات مجلس شورای اسلامی، (ماده ۱۸، ۱۹، ۲۰) قانون بازسازی نیروی انسانی وزارتخاره ها و مؤسسات دولتی وابسته به دولت، ۱۳۶۰/۷/۵، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.
۱۶. مصوبات مجلس شورای اسلامی، (ماده ۱۰۲)، قانون مجازات اسلامی، ۱۳۶۲/۵/۱۸، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.

۱۷. مصوبات مجلس شورای اسلامی، (تبصره ماده ۱۰۲)، قانون مجازات اسلامی، ۱۳۶۲/۵/۱۸، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۸. هاشمی، سید حسین، (۱۳۸۶)، مطالعات راهبردی زنان (نقدی بر ماده ۶۳۸ ق. م. ا. در جرم انگاری بد حجابی) شماره ۳۷،
۱۹. مصوبات مجلس شورای اسلامی، (ماده ۲) قانون نحوه رسیدگی به تخلفات و مجازات فروشندگان لباس‌ها ...، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۲۰. مصوبات هیأت وزیران، (ماده ۱) آیین نامه اجرایی قانون نحوه رسیدگی به تخلفات و مجازات فروشندگان لباس‌ها ...، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۲۱. مصوبات هیأت وزیران، پیشنهاد شماره ۶۰/۸/۱ مورخ ۱۳۶۸/۳/۲۰، عبدالله نوری وزیر کشور.
۲۲. صدر، شادی، (۱۳۸۴)، شهر ممنوع، روزنامه پاس‌نو، ش ۵۶۹ ۷ خرداد ۱۳۸۴، ص ۱۰.
۲۳. مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی، راهبرد‌های گسترش فرهنگ عفاف، جلسه ۱۳۸۴/۱۰/۱۳، ۴۲۷
۲۴. شورای اجتماعی استان تهران، آیین نامه اجرایی مبارزه با بد حجابی، (۱۳۶۷).
۲۵. مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی، راهبرد‌های گسترش فرهنگ عفاف، جلسه ۱۳۸۴/۵/۴، ۵۶۶
۲۶. مصوبات مجلس شورای اسلامی، قانون ساماندهی مد و لباس، ۱۳۸۵/۱۰/۱۲، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.